

Горошкіна Олена Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, завідувачка відділу навчання української мови та літератури, Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-0378-888X>

Яценко Таміла Олексіївна доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник відділу навчання української мови та літератури, Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-6121-7495>

Тригуб Ірина Анатоліївна кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу навчання української мови та літератури, Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-5458-8266>

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ 7-9 КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ АНАЛІЗУ МОВНИХ ЗАСОБІВ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Анотація. У статті обґрунтовано теоретичні засади організації дослідницької діяльності учнів 7-9 класів у процесі аналізу мовних засобів художнього твору, а також визначено ефективні засоби формування в учнів умінь самостійно досліджувати мовні явища на матеріалі художнього тексту й установлювати зв'язок між змістом його і мовною формою. Зазначено, що актуальність порушеної проблеми зумовлена визначеними в Державному стандарті базової середньої освіти групами обов'язкових результатів навчання з мовно-літературної освітньої галузі, зокрема орієнтуванням на дослідницьку діяльність учнів.

Доведено, що важливим засобом організації дослідницької діяльності є дослідницькі завдання, що передбачають залучення учнів до самостійних спостережень, на основі яких вони встановлюють зв'язки між змістом і мовною формою тексту, доходять певних висновків, пізнають закономірності тощо. Проілюстровано на матеріалі поетичних текстів Тараса Шевченка систему вправ, спрямованих на формування фоностилістичних, лексичних умінь учнів. Особливу увагу приділено роботі з лексикою – антонімами, старослов'янськими, історизмами, що забезпечує глибше розуміння ідейно-художнього змісту творів і особливостей індивідуально-авторського стилю.

Обґрунтовано доцільність використання комплексних дослідницьких завдань, що передбачають самостійну або частково керовану діяльність учнів, спрямовану на аналіз, інтерпретацію й узагальнення мовно-літературного матеріалу з опорою на міжпредметні зв'язки. Розкрито на конкретних прикладах можливості інтеграції мовного й літературного компонентів на основі роботи з художніми та інформаційними текстами.

Показано, що залучення учнів до аналізу художніх текстів сприяє усвідомленню багатства й виражальних можливостей української мови, формує вміння користуватися лексикографічними джерелами, інтерпретувати культурно-історичний контекст, визначати тему, ідею, проблематику твору, аналізувати художні засоби та їхню роль у тексті, висловлювати й аргументувати власне ставлення до прочитаного.

Ключові слова: дослідницька діяльність, учні 7-9 класів, дослідницьке завдання, художній твір, мовні засоби, мовно-літературна галузь, аналіз тексту.

Olena Goroshkina Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian Language and Literature Teaching, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-0378-888X>

Tamila Yatsenko Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Researcher of the Department of Teaching Ukrainian Language and Literature, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-6121-7495>

Iryna Tryhub Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher of the Department of Teaching Ukrainian Language and Literature, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-5458-8266>

ORGANIZATION OF RESEARCH ACTIVITY OF GRADES 7–9 STUDENTS IN THE PROCESS OF ANALYZING LINGUISTIC MEANS OF A LITERARY WORK

Abstract. The article substantiates the theoretical foundations of organizing research activity of students in grades 7-9 in the process of analyzing the linguistic means of a literary work, and also identifies effective means of developing students' ability to independently investigate linguistic phenomena based on literary texts and to establish the relationship between their content and linguistic form. It is noted that the relevance of the issue is determined by the groups of mandatory learning outcomes in the language and literature educational field defined in the State Standard of Basic Secondary Education, in particular the orientation toward students' research activity.

It is proved that an important means of organizing research activity is research tasks, which involve students in independent observations, on the basis of which they establish relationships between the content and linguistic form of the text, draw certain conclusions, and identify patterns, etc. A system of exercises aimed at developing students' phonostylistic and lexical skills is illustrated using poetic texts by Taras Shevchenko. Particular attention is paid to work with vocabulary - antonyms, Church

ISSN 2786-4952 Online

Slavonicisms, and historicisms - which ensures a deeper understanding of the ideological and artistic content of the works and the features of the individual author's style.

The expediency of using comprehensive research tasks is substantiated, which involve independent or partially guided student activity aimed at analyzing, interpreting, and generalizing language and literary material with reliance on interdisciplinary connections. The possibilities of integrating linguistic and literary components on the basis of working with literary and informational texts are revealed through specific examples.

It is shown that involving students in the analysis of literary texts contributes to the awareness of the richness and expressive potential of the Ukrainian language, develops the ability to use lexicographic sources, interpret the cultural and historical context, determine the theme, idea, and issues of a work, analyze artistic means and their role in the text, and express and justify their own attitude to what has been read.

Keywords: research activity, students of grades 7–9, research task, literary work, linguistic means, language and literature field, text analysis.

Постановка проблеми. Навчання предметів мовно-літературної галузі останнім часом зазнає значних трансформацій, зумовлених упровадженням компетентнісного підходу, вимогами оновленого Державного стандарту базової середньої освіти, який визначає мету мовно-літературної освітньої галузі як «розвиток компетентних мовців і читачів із гуманістичним світоглядом, які володіють українською мовою, читають інформаційні та художні тексти, зокрема класичної та сучасної художньої літератури (української та зарубіжних), здатні спілкуватися мовами корінних народів і національних меншин, іноземними мовами для духовного, культурного та національного самовираження та міжкультурного діалогу, для збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, творчої самореалізації, формування ціннісних орієнтацій і ставлень» [2]. У цьому контексті особливого значення набуває організація дослідницької діяльності учнів, зокрема під час роботи з художнім текстом.

Актуальність порушеної проблеми зумовлена й тим, що стандарт визначає чотири групи обов'язкових результатів навчання з мовно-літературної освітньої галузі. Четверта група безпосередньо орієнтує на дослідницьку діяльність учнів, оскільки передбачає сформованість умінь визначати й характеризувати системні міжрівневі взаємозв'язки між мовними одиницями різних рівнів, типові закономірності функціонування їх на основі узагальнення власних спостережень за мовою і мовленням, зокрема на прикладі літературних творів; досліджувати власне мовлення, аналізувати основні риси авторського стилю тексту (художнього тексту, медіатексту тощо) для вдосконалення власного стилю мовлення тощо [2]. З цього випливає, що дослідження мовних засобів художнього твору постає не епізодичним елементом уроку, а складником системи формування ключових і предметних компетентностей здобувачів освіти.

Практика засвідчує, що почасти аналіз мовних засобів художніх творів зводиться до репродуктивного відтворення теоретичних відомостей або фрагментарного визначення тропів і стилістичних фігур. Натомість зусилля вчителя мають бути спрямовані на формування в учнів умінь самостійно досліджувати текст, установлювати зв'язки між мовною формою і змістом, визначати роль мовних засобів у розкритті авторського задуму.

На думку психологів, підлітковий вік (7-9 класи) є сприятливим періодом для розвитку аналітичного й абстрактного мислення. Це створює передумови для організації дослідницької діяльності на уроках української мови і літератури та/або інтегрованого курсу літератур

Систематичне залучення учнів до дослідницької діяльності допомагає їм краще зрозуміти ідейно-тематичний зміст художнього твору, сприяє формуванню компетентного мовця і читача. Отже, проблема організації дослідницької діяльності учнів у процесі аналізу мовних засобів художнього тексту є актуальною й потребує наукового вивчення й осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях сучасних дослідників окреслено різні аспекти організації дослідницької діяльності учнів: С. Омельчук докладно описав методiku навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу [10]. Т. Маркотенко, Л. Мельник схарактеризували сутність дослідницької діяльності учнів на уроках української мови, окреслили методи і прийоми організації дослідницької діяльності [5]. Н. Голуб, О. Горошкіна обґрунтували роль підручника української мови як засобу активізації дослідницької діяльності учнів [4], В. Новосьолова представила класифікацію навчально-дослідницьких умінь та визначила особливості формування дослідницьких умінь учнів на уроках української мови [9], О. Міхно окреслив специфіку застосування технології організації дослідницької діяльності старшокласників у процесі вивчення української літератури, акцентуючи на важливості формування дослідницької культури учнів-читачів, що передбачає як інтелектуальні вміння (аналіз, порівняння, узагальнення й систематизація, визначення й пояснення понять, конкретизація, докази та спростування), так і читацькі вміння роботи з текстом художнього твору, та іншими джерелами інформації [7]. О. Хоменко, вважаючи, що «однією з ефективних форм проведення занять з української мови та літератури в процесі формування дослідницьких умінь є урок-дослідження», схарактеризувала його структуру й основні етапи [12].

Мета статті – обґрунтувати теоретичні засади організації дослідницької діяльності учнів 7-9 класів у процесі аналізу мовних засобів художнього твору, а також визначити ефективні засоби формування в учнів умінь самостійно досліджувати мовні явища художнього тексту й установлювати зв'язок між змістом і мовною формою твору.

Виклад основного матеріалу. Сучасні методики навчання української мови і літератури зорієнтовані на формування компетентного мовця і читача, що

ISSN 2786-4952 Online

передбачає формування в учнів не тільки знань, а й умінь самостійно здобувати знання, застосовувати їх у процесі аналізу тексту, робити висновки. У цьому контексті особлива роль належить організації дослідницької діяльності учнів, що передбачає активне залучення їх до пошуку й аналізу мовних явищ, інтерпретації художнього тексту.

Науковці розглядають дослідницьку діяльність як «вид навчальної діяльності, який ґрунтується на певній самостійності учнів у розв'язанні творчого (дослідницького) завдання із завчасно невідомим рішенням і спрямований на самостійне відкриття суб'єктивно нових знань і способів дій» [8, с. 13]. Як свідчить аналіз педагогічної практики, на уроках української мови і літератури дослідницька діяльність учнів реалізується найчастіше в процесі спостережень над мовними явищами, аналізу текстів, визначення функцій мовних одиниць, установлення закономірностей їх функціонування. Важливим засобом організації такої діяльності є дослідницькі завдання, «що передбачають залучення учнів до самостійних власних спостережень, на основі яких вони встановлюють зв'язки предметів і явищ дійсності, доходять певних висновків, пізнають закономірності тощо. Дослідницькі завдання вмотивовують вивчення мовної теорії, вносять елемент новизни, сприяють вихованню в учнів активності, ініціативності, розвивають їхнє мислення, креативні здібності. Дослідницькі завдання передбачають роботу з лексикографічними та іншими довідковими виданнями, а також безпосередньо з різними видами тексту в процесі дослідження семантики, стилістичної ролі певного мовного явища тощо [11, с. 42]. Виконання таких завдань спонукає учнів до самостійного аналізу мовного матеріалу, висунення припущень, узагальнень, передбачає виявлення особливостей уживання мовних засобів у художньому тексті, з'ясування їхньої ролі у створенні художніх образів, передаванні настрою персонажів, емоційного забарвлення, вираження авторського ставлення до зображуваного. Виконуючи такі завдання, учні аналізують мовні явища на всіх рівнях, що забезпечує повторення й систематизацію мовних відомостей.

В освітньому процесі особливої значущості набуває аналіз текстів-взірців художнього стилю, провідними ознаками якого є художня образність, наявність емоційно забарвлених лексем, застосування тропів (метафор, епітетів, порівнянь, уособлень, оксюморонів тощо), індивідуально-авторська манера висловлення, ритмомелодійність мовлення, варіативність синтаксичних конструкцій, і, щонайголовніше, здатність викликати естетичний відгук і впливати на емоційну сферу читач. Цим критеріям відповідають тексти класиків української літератури, сучасних майстрів слова.

Проілюструємо зазначене прикладами вправ на матеріалі поетичних текстів Тараса Шевченка. За влучним висловом І. Дзюби, «Шевченко – це не тільки те, що вивчають, а й те, чим живуть. У чому черпають свої сили і надії». Багатозначність смислів, глибина поезій Шевченка настільки глибокі, що й нині залишаються актуальними. Поетичні тексти Кобзаря переконують учнів у тому,

що українська мова вирізняється з-поміж багатьох мов світу своєю милозвучністю (евфонічністю), яка виявляється у плавності, мелодійності, інтонаційній виразності мовлення. У контексті формування фоностилістичних умінь і навичок учнів не втрачає актуальності думка Б. Якубського, який, зупиняючися на питанні співвідношення голосних (голосівок) і приголосних (шелестівок), доходить висновку: «Найлегше музично, евфонічно звучатимуть для нас ті слова, де кількість шелестівок і голосівок однакова. І вони правильно чергуються, ми повинні надзвичайно пишатися тим, що в нашій українській мові силу слів збудовано власне на принципі відношення голосівок до шелестівок 1: 1; цим явищем наша мова рівняється до італійської мови славетної своєю милозвучністю» [13, с. 84].

Зазначимо, що під час читання художніх творів учні майже не замислюються над звуковою будовою текстів, що не сприяє розвитку мовного та мовленнєвого чуття, оволодінню фоностилістичними засобами. Усвідомленому вибору мовних одиниць у процесі створення власного висловлювання, розумінню особливостей їх функціонування в тексті сприяють вправи, побудовані на матеріалі уривків художніх текстів. Дослідниця методики навчання фонетики З. Бакум виділяє такі вправи з фоностилістики:

1) *евфонічні* (спрямовані на вдосконалення й розвиток навичок мовного чуття, або формування вмінь використовувати засоби милозвучності в мовленні); 2) *кількісні*, або *математичні* (передбачають аналіз частотності використання фонем у текстах різних стилів); 3) *звукописні* (спрямовані на виявлення й аналіз таких стилістичних процесів мовлення, як алітерація, асонанс, анафора, епіфора та ін.); 4) *звуквідтворювальні* та *звуконаслідувальні* (формують уміння учнів простежувати в тексті відображення звуків навколишньої дійсності через використання мовцем спеціально дібраних звуків).

На думку дослідниці, «такі вправи цілком природно відображають фоностилістичні особливості української мови і допомагають учням глибше зрозуміти закономірності розвитку рідної мови, пізнати її красу та багатство, навчитися ними послуговуватися» [1]. Тексти Шевченка стають дидактичним матеріалом для реалізації усіх названих типів вправ, наприклад:

- Проаналізуйте уривок з поезії Тараса Шевченка. Доведіть, що вживання приголосних звуків (алітерація) сприяє увиразненню зображуваного, надає йому глибшого емоційного навантаження.

*І заплакала Ліля,
А Цвіт Королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
На білес пониклеє
Личенько Лілеї*

Як бачимо, провідним складником звукової організації художньої, переважно віршованої мови, є звуковий повтор. Алітерацією називають

ISSN 2786-4952 Online

повторення приголосних. На думку фахівців у галузі фоностилістики, алітерацією зумовлена передовсім загальна музикальність твору. Для цього майстри слова найчастіше використовують звуки [р], [л], [б], [г], шиплячі і свистячі, нагромадження яких створює певний естетичний ефект.

Приклади цього знаходимо в поезії Т. Шевченка: *Розпустись, Рожевим крином процвіти!*

Спостереження над мовою може стосуватися всіх рівнів мовної системи – фонетичного, лексичного, граматичного та ін. – і полягає у виокремленні в тексті певних мовних явищ, відборі й порівнянні їх за певною ознакою, у спостереженні за тим, як змінюються форми слів, словосполучень, конструкції речень в процесі зміни мети або змісту висловлювання.

У творах Тараса Шевченка майстерно представлено різні шари лексики української мови. Прийом зіставлення й протиставлення антонімів виконує у творчості Шевченка важливу художньо-стилістичну функцію. За допомогою антонімічних пар поет підсилює виразність мовлення, акцентує увагу читача на контрастах зображуваних явищ, передає внутрішні переживання героїв і створює емоційно напружену атмосферу твору.

Протиставлення допомагає авторові яскравіше змалювати боротьбу добра і зла, волі й неволі, правди і неправди, що є домінантною його поетичного світу: *В тім гаї, у тій хатині, у раю, Я бачив пекло; Нема правди, не вироста, Кривда повиває...; Діла добрих обновляться. Діла злих загинуть; І на оновленій землі Врага не буде, супостата, а буде син і буде мати, і будуть люди на землі.*

Використання антонімів сприяє також розкриттю ідеї творів, увиразнює соціальні й моральні протиріччя, відображені в поезії. Завдяки зіставленню понять Шевченко досягає більшої образності й емоційності, посилює ритміко-інтонаційну виразність поетичного тексту.

Л. Мацько зазначає, що Тарас Шевченко добре знав старослов'янську і старокнижну українську мову, майстерно використовував у поетичних текстах біблійну міфологію, тексти Вітхого й Нового завітів, церковну фразеологію, тому його «подражання», «послання», «молитви», «псалми», релігійної форми епіграфи сповнені важливого, часом гострого соціального змісту:

Возвеличу

Малих отих рабів німих!

Я на сторожі коло їх

Поставлю слово («Подражання 11-му псалму»).

Використання старослов'янізмів сприяло створенню оригінальної системи лексичних засобів, що здатні викликати широкі соціально-політичні асоціації. Серед них є слова з компонентами *-тель*: *губитель, обличитель, благовіститель, правитель, розпинатель*); *воз-, вос-* (*возвеличити, возлюбити, восплакати, воззрити, возгласити, возрадуватися*); *-іє*: *беззаконіє, благоденствіє, братолюбіє, благодущіє, отмщеніє, правдолюбіє, криводушіє*); *-ущ –ащ*: *грядущий, животворящий, все-* (*всеблагий, всевидящий*) тощо [6].

Освітня практика свідчить, що для сучасних учнів такі слова можуть становити певні труднощі під час читання й аналізу тексту, оскільки вони належать до пасивного словникового запасу й пов'язані з історичними, культурними і релігійними реаліями минулого. Наприклад: *кайдани* (залізні ланцюги з кільцями, які замикають чи заклепують на руках чи ногах в'язня; перен. – те, що зв'язує людину, позбавляє її волі), *ратище* (древко, спис), *всує* (даремно марно), *свитина* (благенький, поношений старовинний довгополий верхній одяг), *на прю* (на суперечку), *титло* (надрядковий знак у церковнослов'янському письмі), *зигзиця* (зозуля), *мірра* (пахуча смола), *присносуций* (існуючий вічно), *фарисеї* (лицеміри, зрадники), а також власні назви *Осія*, *Ісаія*, *Ієремія* (імена біблійних пророків), *гори Сіонські*, (пагорб південно-західної частини Єрусалима), *Давид* (легендарний цар). Такі слова сприяють створенню урочистого стилю, надають мовленню піднесеного звучання, підсилюють ідейно-художній зміст твору.

Зазначимо, що в процесі роботи з художнім текстом доцільно організувати словникову та дослідницьку роботу, спрямовану на з'ясування значення незрозумілих слів, їх походження й функції в контексті твору. Залучення учнів до аналізу подібної лексики сприяє кращому розумінню художнього текст, допомагає усвідомити мовні особливості авторського стилю й розкрити символічний і культурний зміст окремих образів. Крім того, дослідницька робота збагачує словниковий запас учнів, формує їхні вміння користуватися лексикографічними джерелами.

Особливу роль в освітньому процесі відводимо комплексним дослідницьким завданням, що передбачають самостійну або частково керовану діяльність учнів, спрямовану на аналіз, інтерпретацію й узагальнення мовно-літературного матеріалу з опорою на міжпредметні зв'язки.

Наприклад, у підручнику української літератури для 7 класу під час вивчення твору Тараса Шевченка «Розрита могила» учням можна запропонувати низку завдань:

1. Яке враження справила на вас поезія? Над якими питаннями спонукала замислитися?
2. Пригадайте соціально-побутові, патріотичні пісні, у яких є діалоги сина та матері. А між ким відбувається уявний діалог у вірші Тараса Шевченка «Розрита могила»?
3. Визначте тему та головну думку твору.
4. Що бентежить душу ліричного героя? [15, с. 37].
5. Знайдіть у тексті приклади художніх засобів (епітети, метафори, риторичні запитання тощо). Поясніть їхню роль у розкритті змісту.
6. Випишіть із тексту слова, значення яких є для вас незрозумілими. З'ясуйте їхнє значення за словником.
7. Знайдіть у тексті риторичні звертання й запитання. З якою метою використано їх?

ISSN 2786-4952 Online

8. З'ясуйте, які історичні факти пов'язані з образом «розритої могили». Підготуйте стисле повідомлення (5-7 речень).

9. Поміркуйте, чому цей твір актуальний сьогодні.

10. Поясніть символічне значення образу могили. Чи можна провести паралелі із сучасністю? Обґрунтуйте відповідь.

Виконання подібних завдань сприяє усвідомленню учнями багатства й виражальних можливостей слова, розвиткові критичного мислення, читацької грамотності, уміння висловлювати міжпредметні зв'язки, зокрема з історією.

Роботу над віршем доцільно продовжувати й у 8 класі, хоча ознайомлення з ним відбувається в 7 класі, оскільки змінюється мета навчання. У 7 класі акцент зроблено на емоційному сприйманні твору, визначенні теми, ідейного змісту, засобів художньої виразності. У 8 класі учні вже мають належний рівень мовної підготовки, щоб виконати аналітико-інтерпретаційний і мовний аналіз тексту. Важливу роль відіграє також робота з методично адаптованими літературознавчими текстами про письменників і їхні твори, що сприяє розвиткові вмінь аналізувати, інтерпретувати інформацію, розрізняти факти і судження, узагальнювати матеріал тощо. Прикладом такого завдання може бути робота з текстом про вірш «Розрита могила» Тараса Шевченка на уроках української мови [4, с. 164].

• Пригадайте вірш Т. Шевченка «Розрита могила». Інтерпретуйте зміст його. Прочитайте текст, зіставте власну інтерпретацію з інтерпретацією В. Панченка.

«Розрита могила» – це плач над сплюндрованою Україною, яка постає тут в образі матері, скривдженої власними дітьми. Вражений поет розмовляє з нею, і у відповідь на свої перейняті стражданням запитання чує монолог матері.

У «Розритій могилі» Тарас Шевченко вперше виставив рахунок Богданові Хмельницькому, – звісно ж, за Переяславську угоду 1654 року. Історичні прорахунки з гетьманом висловлено вустами самої України...

Найбільше гіркоти в тих словах матері, що стосуються перевертнів, відступників.

Проте поет усе ж не залишає своїх читачів наодинці з безнадією. Він завершує вірш натяком на захований «старими батьками» скарб, який так і не знайшли ті, що розривали могилу. Загубили його слід і діти матері України, проте, може, колись-таки відшукають.

Скарб – це символ долі, сподіваної волі. Національні мрії про інше – вільне – життя рано чи пізно збудуться – каже нам поет. І його слова звучать як навіювання, викликання надії (за В. Панченком).

Запитання і завдання:

1. У чому актуальність Шевченкового твору?
2. Хто такі перевертні, відступники?
3. Поясніть написання виділених слів.

4. Назвіть елементи, що ускладнюють речення.

Використання цього завдання на уроках української мови дає учням змогу інтегрувати знання літератури й мови, зіставляти власну інтерпретацію з інтерпретацією відомого дослідника літератури, з'ясовувати значення слів, аналізувати використані в тексті синтаксичні конструкції, визначати мовні засоби вираження авторської позиції. Такий підхід забезпечує наступність у навчанні, поглиблює розуміння твору в історико-культурному контексті й сприяє формуванню в учнів аналітичних, дослідницьких і комунікативних умінь.

Для збагачення читацького досвіду учнів, формування в них дослідницьких умінь доцільно використовувати й твори інших представників красного письменства, а також планувати роботу з літературознавчими текстами на уроках української мови. Це дає змогу організовувати пізнавальну діяльність учнів на засадах роботи з текстом, поглиблювати їхнє розуміння історико-культурного контексту, також усвідомити особливості індивідуально-авторського стилю.

Спостереження за освітнім процесом показують, що для виконання аналізу мовних засобів тексту важливо сформулювати в учнів низку вмінь, як-от: виокремлювати мовні засоби, визначати їхні функції в розкритті авторського задуму.

Залежно від особливостей класу учням можна запропонувати додаткові дослідницькі завдання: визначити, які мовні засоби використані в тексті для передавання авторського ставлення до зображуваного; дослідити, які історичні поняття, власні назви використано в тексті, і пояснити їхнє значення для розуміння історичного контексту твору.

Зазначимо, що дослідницькі завдання є органічним складником підручників української мови і української літератури, підготовлених працівниками Інституту педагогіки НАПН України. Зокрема, у підручнику української літератури для 8 класів передбачено рубрику «Читайте та досліджуйте», дидактичне призначення якої визначається розвитком умінь дослідницької діяльності учнів у процесі реалізації методичної системи творчих дослідницьких завдань та читацьких проєктів для самостійного або групового виконання [14]. Значна кількість завдань спрямована на застосування здобутих знань у реальних комунікативних ситуаціях, що забезпечує зв'язок навчання з життєвим досвідом учнів і сприяє формуванню компетентного мовця і читача.

Висновки.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що важливим засобом організації дослідницької діяльності є дослідницькі завдання, що передбачають залучення учнів до самостійних спостережень, на основі яких вони встановлюють зв'язки між змістом і мовною формою тексту, доходять певних висновків, пізнають закономірності тощо. Обґрунтовано доцільність використання комплексних дослідницьких завдань, що передбачають самостійну або частково керовану діяльність учнів, спрямовану на аналіз, інтерпретацію й узагальнення мовно-літературного матеріалу з опорою на міжпредметні зв'язки. Показано, що залучення учнів до аналізу художніх текстів сприяє усвідомленню багатства й

виражальних можливостей української мови, формує вміння користуватися лексикографічними джерелами, інтерпретувати культурно-історичний контекст, визначати тему, ідею, проблематику твору, аналізувати художні засоби та їхню роль у тексті, висловлювати й аргументувати власне ставлення до прочитаного.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробленні системи комплексних дослідницьких завдань, створенні методичних рекомендацій щодо впровадження їх в освітній процес, а також у вивченні ефективності таких завдань для формування ключових і предметних компетентностей учнів.

Література

1. Бакун З.П. Система завдань і вправ для формування мовної особистості на профільному рівні навчання фонетики. *Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2010. Вип. 4. С. 141–150.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: <https://cutt.ly/MJohEVv>.
3. Голуб Н, Горошкіна О. Підручник української мови як засіб активізації дослідницької діяльності учнів. *Проблеми сучасного підручника*. 2024. Вип. 33. С. 77-85. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2024-33-77-85>
4. Голуб Н., Горошкіна О. Українська мова: підруч. для 8 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Грамота, 2025. 256 с.
5. Маркотенко Т.С, Мельник Л.В. Дослідницька діяльність здобувачів освіти на уроках української мови. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2023. № 5 (359). С. 89-98.
6. Мацько Л. І. «Злоначичаючих спина...» (Старослов'янзми в поезії Т. Шевченка). *Культура слова*. К.: 1989. Вип. 37. С. 25–29.
7. Міхно О. П. Розвиток дослідницьких здібностей старшокласників на уроці української літератури. *Українська мова й література в школі*. 2008. № 5. С. 2.
8. Мороз П.В. & Мороз І.В *Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі*. Київ, КОНВІ ПРІНТ. 2018. 96.
9. Новосолова В. Метод вправ в умовах дистанційного навчання української мови: практичний аспект. *Українська мова і література в школі*. 2022. № 5 (162)
10. Омельчук, С. А. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика. Київ: Генеза. 2014..
11. Словник-довідник «Методика навчання української мови. Термінологічний словник» / Кол. авторів за ред. Олени Горошкіної. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2024. 108 с.
12. Хоменко О. В. Дослідницька діяльність на уроках української мови та літератури як засіб формування ключових компетенцій учнів. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2021. № 1 (21). С. 96–101. DOI: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2021-1-21-11>.
13. Якубський Б. Наука віршування. К.: Слово. 1922. [https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%AF%D0%BA%D1%83%D0%B1%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%91._%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D1%80%D1%88%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_\(1922\).pdf](https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%AF%D0%BA%D1%83%D0%B1%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%91._%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D1%80%D1%88%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_(1922).pdf)
14. Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А., Тригуб І. А. Українська література: підруч. для 8 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Грамота, 2025. 264 с.

15. Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А., Тригуб І. А. Українська література: підруч. для 7 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Грамота, 2024. 288 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741966/>

References

1. Bakum, Z.P. (2010). Systema zavdan i vprav dlia formuvannia movnoi osobystosti na profilnomu rivni navchannia fonetyky [System of tasks and exercises for forming a linguistic personality at the profile level of teaching phonetics]. *Filolohichni studii: Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu: zb. nauk. prats. Kryvyi Rih: Vydavnychi dim, Vyp. 4, S. 141–150.* [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity [State Standard of Basic and Complete General Secondary Education]. URL: <https://cutt.ly/MJohEVv> [in Ukrainian].
3. Holub, N., Horoshkina, O. (2024). Pidruchnyk ukrainskoi movy yak zasib aktyvizatsii doslidnytskoi diialnosti uchniv [Ukrainian language textbook as a means of activating students' research activity]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka, Vyp. 33, S. 77–85.* DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2024-33-77-85>. [in Ukrainian].
4. Holub, N., Horoshkina, O. (2025). Ukrainska mova: pidruch. dlia 8 kl. zakl. zah. sered. osvity [Ukrainian Language: textbook for Grade 8 of general secondary education institutions]. Kyiv: Hramota, 256 s. [in Ukrainian].
5. Markotenko, T.S., Melnyk, L.V. (2023). Doslidnytska diialnist zdobuvachiv osvity na urokakh ukrainskoi movy [Research activity of learners in Ukrainian language lessons]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, 2023, № 5 (359), S. 89–98.* [in Ukrainian].
6. Matsko, L.I. (1989). «Zlonachynaiushchykh spyny...» (Staroslovianizmy v poezii T. Shevchenka) [“Of those who begin evil...” (Church Slavonicisms in the poetry of T. Shevchenko)]. *Kultura slova, K., Vyp. 37, S. 25–29.* [in Ukrainian].
7. Mikhno, O.P. (2008). Rozvytok doslidnytskykh zdibnostei starshoklasnykiv na urotsi ukrainskoi literatury [Development of research abilities of senior students in Ukrainian literature lessons]. *Ukrainska mova y literatura v shkoli, № 5, S. 2.* [in Ukrainian].
8. Moroz, P.V., Moroz, I.V. (2018). Doslidnytska diialnist uchniv u protsesi navchannia vsesvitnoi istorii v osnovnii shkoli [Students' research activity in the process of learning world history in lower secondary school]. Kyiv: KONVI PRINT, 96 s. [in Ukrainian].
9. Novosolova, V. (2022). Metod vprav v umovakh dystantsiinoho navchannia ukrainskoi movy: praktychnyi aspekt [The method of exercises in distance learning of the Ukrainian language: a practical aspect]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli, 2022, № 5 (162).* [in Ukrainian].
10. Omelchuk, S.A. (2014). Navchannia morfolohii ukrainskoi movy na zasadakh doslidnytskoho pidkhodu: teoriia i praktyka [Teaching morphology of the Ukrainian language on the basis of a research approach: theory and practice]. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].
11. Slovnyk-dovidnyk «Metodyka navchannia ukrainskoi movy. Terminolohichni slovnyk» / Kol. avtoriv za red. Oleny Horoshkinoi (2024) [Reference dictionary “Methods of teaching the Ukrainian language. Terminological dictionary”]. Kyiv: Vydavnychi dim «Osvita». [in Ukrainian].
12. Khomenko, O.V. (2021). Doslidnytska diialnist na urokakh ukrainskoi movy ta literatury yak zasib formuvannia kliuchovykh kompetentsii uchniv [Research activity in Ukrainian language and literature lessons as a means of forming students' key competences]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii «Pedahohika i psykholohiia», № 1 (21), S. 96–101.* DOI: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2021-1-21-11>. [in Ukrainian].
13. Yakubskyi, B. (1922). Nauka virshuvannia [The science of versification]. K.: Slovo. https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%AF%D0%BA%D1%83%D0%B1%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%91._%D0%9D%D0%B0

ISSN 2786-4952 Online

%D1%83%D0%BA%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D1%80%D1%88%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_(1922).pdf [in Ukrainian].

14. Yatsenko, T.O., Pakharenko, V.I., Slyzhuk, O.A., Tryhub, I.A. (2025). *Ukrainska literatura: pidruch. dlia 8 kl. zakl. zah. sered. osvity* [Ukrainian Literature: textbook for Grade 8 of general secondary education institutions]. Kyiv: Hramota, 264 s. [in Ukrainian].

15. Yatsenko, T.O., Pakharenko, V.I., Slyzhuk, O.A., Tryhub, I.A. (2024). *Ukrainska literatura: pidruch. dlia 7 kl. zakl. zah. sered. osvity* [Ukrainian Literature: textbook for Grade 7 of general secondary education institutions]. Kyiv: Hramota, 288 s. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741966/> [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 02.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.04.2026